

нр. 4012/88

126/88

Нова Европа

Књига IV, Број 10.

1. априла, 1922

Читавајући Јеванђелије

Dostojevski.

(Уз лектиру његових спisa.)

Prvih deset strana još su i nalik na roman ili priču drugih pisaca. Ali odjedared, tako prirodno, i tako neprirodno, kao kad u času vode upadne list, odjedared se u lakoj i bistroj masi počinju pojavljivati čvorovi, crni, debeli, žilavi, zgrčeni i zagonetni; i od toga momenta nastaju zadihana brzina, punoća, neočekivanost, i moć dogadjaja, i fakata, kao u snu, u narkози, ili bolesti. Prepreke postaju agensi, katastrofe i smrti postaju pozitivni motivi, pojedine misli postaju baze za ceo sistem čovečanstva i sveta. Kao u snu, u narkози, ili bolesti.

Stavrogin, u »Demonima« počinje sa šalom. Počinje time, što je člana čitaonice, koji je imao običaj hvastati se da njega niko neće za nos vući, što je tog gospodina tačno i stvarno dohvatio za nos i proveo kroz salu. Nevaspitanost užasna, besumnje, ali ujedno i gimnazijska šala. Malo zatim, zamolivši da sme nešto šapnuti, ugrizao je Stavrogin gubernatora za uvo. Posle toga već nastaje onaj survani ritam, brzina, punoća i zaprepašćenje, počevši od »bele garjačke«, pa kroz sve poznate strahote oko Nikolaja Stavrogina.

Interesantno je sad zamisliti onaj dugi niz komentatora, kritičara, pa i običnih mislenih čitalaca, koji se nagnuli, i gledaju u vitlanje čvorova, i — nagadjaju. Daroviti Mihajlovski tvrdi, da je Dostojevski »surov talenat«. Još darovitiji Mereškovski kaže, da se ne može znati »je li Dostojevski silan od bolesti, ili bolestan od sile«. Treći, osudjuje Dostojevskog kao nehumana. Četvrti mu prebacuje da je doneo svetu otkrivenje zla. Peti ga objavljuje svečovekom. Šesti uskim narodnjakom, sa nepravednim odnosima prema drugim nacijama. Sedmi duboko religioznim čovekom. Osmi demonom. Svi se ti ljudi užasno naprežu i bore sa svojim zadatkom, i najzad uspevaju probiti i raskrčiti stazicu, grupisati i imenovati, jedni snagu i genijalnost, drugi jednostranost i nedostatak. I za čas vam se čini sve razabrano i lako. Ali kad samo malo krenete okom sa staze, vi vidite da s obe njene strane koluta i juri nepoznato, ✓ Da, ona osmorica imaju, i svaki za sebe, i svi zajedno, potpuno pravo, ali,

Vta-
janst-
veno.

šta je sve to prema onom što, čitano a nečitano, neprestano dejstvuje izmedju dva čvora: ~~Staroginove~~ šale, pa čak daleko tamo do njegova samoubistva.

Pravda, istina, dobro, zlo, politika, socijalizam, pravoslavlje, iskupljenje, vrhunci, tipovi — sve je to analiza i stumačila iz Dostojevskovih dela. A Dostojevski je pisao kao medium i kao ne-normalan teški bolesnik, ne romane i slike vremena nego isповест svoje duše, sa jednim jeditim osnovnim motivom: da je genije i skonski razlog svakog bunta i zla, da je genije proklet i apsolutno sam. Sve ostalo, ~~ko je taj što~~ prokljije? kako se prema njemu treba držati, pokorno i pokajno (sloboda s Bogom = ljubav), ili drsko i revolucionarno (sloboda bez Boga = prestup)? U čemu je zlo? Kuda vodi gordost čovečja? Sve su to samo peripetije oko onog jednog i jedinog, i samo u tim peripetijama, još uvek, pletu se sve analize i sva istraživanja oko Dostojevskog.

Ima li Dostojevski, prema svemu ~~teme, sačin~~ definitivnu neku tezu ili veru, definitivni očaj ili definitivnu odluku, definitivnu etiku ili metafiziku? Ponekad se čini da je rekao poslednju reč iz oblasti nauke, društva, religije, estetike; ali to se samo čini. »Logika predviđa tri slučaja, a njih ima milijon«, pri čemu ta strašna većina od tri do milijona leži u podsvesti i u nesvesti, u drugoj, možda realnijej realnosti duše. Delo Dostojevskog, stoga, nesamo da nije dogmatika, nego je u ograničenoj meri i ono što najviše izgleda da jeste, to jest psihologija čoveka, u najvećoj meri je umetnički izraz tragizma genija, bez poslednje reči, bez pokoja, bez razrešenja.

Bez poslednje reči, bez pokoja, bez razrešenja, to je sudbina genija, to svoje prokletstvo seje on u životu i duše običnih ljudi. Strašno je na zemlji. Starac Zosima kaže da je zlo iluzija, a dobro da je u Bogu ovapločena realnost, da dakle nepravda na zemlji ne može stvarno postojati. Ivan Karamazov, naprotiv, diže se sa svom svojom dubokom savešću protiv nepravde, kao isključive sadržine života. Zatim. Dok gordi buntovnik nasrće na Boga i zavodi ljude, mi smo u očajanju zbog zalutale njegove genijalnosti. A kad se, naprotiv, Lucifer sruši na kolena pred božjim sudom, nama je žao Lucifera. Zatim. Kad Ivan Karamazov izadije da sebe optuži, u nama, posle užasnog potresa, počinje micati pogana sumnja: optužuje li se to on do kraja iz pokajničke skrušenosti, ili, u poslednjoj analizi, možda još uvek iz ohole čovečje gordosti? ... Gde je kraj, pokoj? »O čemu god počneš misliti, kao da se u jamu strovaljuješ« (Mereškovski).

Bilo ih je još, i vrlo velikih, koji su, slično Dostojevskom, oduzimali mir zemlji, i tresli iz temelja sve živote. To su veliki pesnici kao Bajron, veliki skeptici kao Renan, veliki učitelji morala kao Tolstoj, veliki revolucionari kao Niče. Ali buntovništvo genija, ~~paznjim i običnog čoveka~~, buntovništvo u svoj slobodi s jedne, u svoj determinaciji s druge strane, buntovništvo do zločina, ludila ili svesti, dao je samo Dostojevski. Iz tmaste droždine nagona probija se

ličnost do najvišeg stepena uma, i nauke prelazi, zatim, iz gordog samouverenja u besporedak; tonče u primitivnost; razlaže se u svesno i nesvesno; nalazi sebe opet novu; i ide, ako je ličnost obična čoveka, u skrušenost i u pristanište ljubavi, a ako je genij, u hladnu samoću očajanja, gde se opet sve iznova počinje... Otuda u Dostojevskovim delima, i nad prirodom, i nad lepotom, dijalektika, strašno, večito i prokletno oružje uzbunjene umne, koje tera do prestupa i ubistva. Svi se prepisuju, s drugima, sami sa sobom, s Bogom. Nasilnik ili blagorodan duh, genije ili idijot, muško ili žensko, sve dijalektiše: ili sa strahovitom voljom sve smeti, ili sa strahovitom determinacijom kroz sve morati.

I kod Tolstoja imamo napore i smelosti velikog uma. On vodi borbu sa državom i sa sinodalnim hrišćanstvom; vodi borbu, držeći se etičkog impersonalizma, i protiv ličnosti, i to u toliko žučniju borbu što je to njemu, celim bićem individualisti, i vlastita tragedija. Kopa po svemu, odbacuje sve što mu se ne svidi. Ali, on veruje u nepogrešivost i vlast razuma, okrenut je s v e t u, o v o m s v e t u, grčevito traži da se spas, sreća, kazna, nagrada, carstvo božje, ispune još u ovom životu. Otuda valjda i čudan odnos njegov prema smrti, s kojom se borio kao religiozni filozof, i kao umetnik, no koja je ostala njegov problem, pa možda bila i vrsta skrivenog njegova sloma. Drukčije Dostojevski. Genije sa najviših, amoralnih visina, a kao čovek kaotičan, mračno strastan i bolestan, on ne docira, ne zaključuje zaključak, nema svoj, konačni, jedinospasavajući cilj. Nema nikakvih razdeonih, sistemskih linija. Napori su mu naporibez kategorija, osveta, i nagradjivanja. Sa svakim faktom, mišlju, strašcu, i slutnjom u stanju je istovetovati se, i protiv svega opet bunt povesti, prema tome koji je od »milijon slučajeva« toga časa u njemu. Dok je Tolstoj, i nauke, umeo biti asketski suv, Dostojevskog stalno raspinju vrela snaga i silovitost, ono što je krajnje. Nepogrešivi i znajući razum ne postoji, »s druge strane tablica zakona piše i sve protivno«. Idijot je sila božja. Zločin i ljubav dolaze i odlaže, idu zajedno.

Otuda neobičan i jedinstven odnos naš prema Dostojevskovim bolesnicima i zločincima. Prema bolesnicima i idijotima stojimo s umilnošću i s jednomislenošću, a prema ubicama stojimo s ljubavlju. Milo nam je i utešno posmatrati, kako za te bolesnike i idijote fenomeni našeg života ne znače ni vrednost ni smetnju, kako im naša realnost izgleda senka i iluzija, kako silno aktivni umeju biti u svojoj mistici i besvesti, i kako im, posle napada bolesti (borbe raznih nagona), dolazi čudna harmonija i svežina duha. S druge strane, ko je taj ko sme poreći da voli ubica Raskolnikova, je taj ko ne oseti šibu i po vlastitim licem i sudija sladostrasniku i bekriji Mići neće da pruži ruku?... Svi mi imamo tajanstvenih, idijotskih, budućih i prošlih, nagona duše, u svima nama ima jedan život hotenja i jedan život moranja, koji se dešavaju s one strane razuma, kodeksa, i poretku kulture. To je naš bunt, to je naše prolaženje kroz kaos. To je voditi večiti put ka boljem i ka Bogu,

poslednje ne stize.
na kome niko ne može do ~~zadnje~~ stanice ~~do~~ Zašto? Ko zna. Jer, od nadanja i očajanja čoveka, i od prokletstva genija — šta smo više od toga u stanju osetiti ili naslutiti?

Isidora Sekulić.

Достојевски.

Критика европске културе код руских мислилаца, VI.

У историји руске мисли Достојевски заузима сасвим изузетно место. Првокласни уметник, он је био у исто време и дубок и оригиналан мислилац, који је генијално продирао у најсложеније тајне људског духа. Човек силне и пламене вере, пророк и један од првих твораца православне културе, Достојевски је у исто време, у својим уметничким радовима, давао израза једној тако дубокој сумњи, и с таквом снагом писао о »непризнавању света«, као може бити ниједан скептик. Страсни и крепки заштитник слободе и »властите воље«, најодушевљенији и најнепомирљивији проповедник индивидуализма, Достојевски се, у исти мах, и са не мање страсти, борио и против савремене »усамљености« и »повучености у себе«, и звао људе у »општу целину«, у право братство, у рат против националних егоизама, и целога свога живота маштао о измирењу свих народа. Богатство идеја Достојевских чудесно је и заслепљујуће, и далеко још нису до краја проучене поједине његове идеје, пуне дубокога смисла и животне истине. Достојевски нас још увек тако узбуђује, тако трза најскривеније жице наших душа, да се слободно може говорити о још недовршену периоду *непосредног усвајања* његове сложене духовне творевине. Још се није довршило присно зближавање с духовним наследством Достојевског; још нису решене загонетке које је он задао; није се управо још ни почело с исцрпљењем пуног смисла његових дела. И све ово може се категорично тврдити, иако постоји велика литература о Достојевском, иако је неоспоран утицај његов на цео свет. Не, не, још није одзвучала музика; још зове и узбуђује, часом будећи заспали душин каос, часом палећи страст за жртвене подвиге. Још стојимо као очарани, и гледамо у страшну бездану дубину коју нам је открио Достојевски, и нити можемо да одемо од ње, нити можемо да овладамо њоме.

Читајући Достојевског, човек осећа да је писац сав задихан од множине доживљаја, и почиње и сам да се узнемирује, ушијајући у себе то мучно и једва издржљиво штиво. Главна тајна Достојевскога утицаја на нас лежи у оној неисказано силној истини, која гледа у човека са сваке стране његових књига. Сем тога, све што је Достојевски писао тиче се само човека, човека са његовим тежњама и тајним покретима, те нас те књиге и због тога тако страховито дохваталају и носе. Достојевски се никада ни пред чим не зауставља, у најстрашнијим својим сумњама иде до краја, не